

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Јове Илића 165, Београд

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФАКУЛТЕТА ПОЛИТИЧКИХ НАУКА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

Одлуком Наставно-научног већа Факултета политичких наука у Београду на седници одржаној 16.5.2024. године формирана је Комисија за преглед и оцену докторске дисертације МА Виолете Марковић *"Карактеристике децјег рада код непрахене и раздвојене деце у Србији"*. Комисију чине:

- проф. др Наталија Перишић, редовна професорка, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука;
- проф. др Слободан Цвејић, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет;
- проф. др Анита Бургунд Исаков, ванредна професорка, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука.

Након увида у текст докторске дисертације и поднету документацију, Комисија подноси наставно-научном већу Факултета политичких наука следећи:

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

I

ОСНОВНИ ПОДАЦИ О КАНДИДАТКИЊИ И ДИСЕРТАЦИЈИ

Кандидаткиња Виолета Марковић рођена је 24.9.1990. године у Смедереву. Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, смер Социјална политика и социјални рад уписала је 2009. године, а дипломирала је 2013. године са просечном оценом **9,12**. На истом Факултету завршила је и мастер студије социјалног рада 2016. године са просечном оценом **9,36**, одбравивши тезу *„Резилијентност младих са*

депресијом и анксиозношћу. Школске 2018/2019. године уписала је докторске студије политикологије – социјалне политике и социјалног рада, такође, на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

У периоду 2016-2020. године Виолета Марковић радила је у међународној невладиној организацији *Jesuit Refugee Service*, прво као теренска социјална радница на пружању психо-социјалне подршке избеглицама и мигрантима на терену. Од 2017-2018. године у истој организацији била је ангажована као пројектна менаџерка на покретању и развијању услуге Прихватилишта за децу у миграцијама у кризним ситуацијама. Од 2018-2020. године у истој организацији унапређена је на позицију директорке организације за Србију.

Професионални академски ангажман и развој Виолета Марковић започела је на Факултету политичких наука где је током школске 2013/2014. године била ангажована на позицији сараднице-демонстраторке за ужу научну област теорија и методологија социјалног рада на Одељењу за социјалну политику и социјални рад. У периоду од априла 2019. до септембра 2021. године била је ангажована као истраживачица приправница на истом Факултету и истом одељењу. Од септембра 2021. године, на Факултету политичких наука изабрана је у звање асистенткиње, за ужу научну област теорија и методологија социјалног рада где је и даље запослена. Ангажована је на предметима: Увод у социјални рад и социјалну политику, Социјални рад са појединцем и породицом, Социјални рад са децом и младима, Социјални рад са старима и Заштита деце у миграцијама.

Виолета Марковић је учествовала у више националних истраживачких пројеката, а неки од њих су:

- 2024 – у току: Главни консултант на изради регионалне *Benchmark студије* о напретку у приступању Европској унији Србије и земаља у региону (Црна Гора, Македонија, Албанија, Босна и Херцеговина) са фокусом на Поглавље 19. Удружење грађана Иницијатива за развој и сарадњу ИДЦ.
- 2024 – у току: App for better choice – Мобилна апликација за подизање свести о ризицима илегалних миграција. АДРА Србија.
- 2023 – у току. ЛИНК (Learning and Innovation Network); Ерасмус+ пројекат.
- 2019 – у току. The Pan-European Family Support Network; COST CA18123 пројекат.
- 2019 – 2023. Migration Integration Governance Research Centre – MIGREC, финансиран у оквиру позива ЕУ H2020.4.6, Horizon 2020.

- 2020-2023. „Мерење, подизање свести и ангажовање политика ради унапређења борбе против злоупотребе дечјег рада и принудног рада“, МАП 16' - МОР, Министарство за рад запошљавање, борачка и социјална питања и Универзитет у Београду – Факултет политичких наука
- 2020-2022. Ко-креација знања и изградња експертизе за заштиту деце погођене миграцијама – Развој курикулума, УНИЦЕФ и Биро за становништво, избеглице и миграције (PRM) Стејт департмента.
- 2020 – 2022. ФПН КонекТас – онлајн платформа за професионаце/ке у социјалној заштити. УНИЦЕФ и Универзитет у Београду – Факултет политичких наука.
- 2021. Водећи консултант у спровођену екстерне евалуације пројеката које је Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања имплементирало као одговор на потребе миграната и избеглица у оквиру пројеката финансираних од ЕУ 2016-2020. Међународна организација за миграције (ИОМ).
- 2021-2022. Насиље над децом на балканској миграционој рути - Решења кроз заступање и истраживање (СТАР). Save the Children NWB i Sexual Violence Research Initiative (SVRI).
- 2018-2019. Хранитељство и добробит адолесцената: истраживање и унапређење политике и пракси, УНИЦЕФ, Центар за истраживања у социјалној политици и социјалном раду Факултета политичких наука у Београду и Институт за психологију Универзитета у Београду.
- 2017. Ромске породице и систем заштите деце у Србији, Центар за истраживања у социјалној политици и социјалном раду Факултета политичких наука у Београду.
- 2016. Праћење исхода услуга у заједници за угрожене породице са децом, Центар за истраживања у социјалној политици и социјалном раду Факултета политичких наука у Београду у сарадњи са УНИЦЕФ-ом.

Кандидаткиња је у својству ауторке и коауторке, објавила више научних и стручних радова и један уџбеник из области социјалног рада:

- Глишић, М., **Марковић, В.** (2019). Организација стручне праксе за студенте социјалног рада – Примери добре праксе на Факултету политичких наука Универзитета у Београду и иностранству. У Д. Стјепановић Захаријевском, Л. Милошевић Радуловић, С. Марковић Крстић и Г. Ђигић (ур.) *Теорија и пракса у образовању социјалних радника* (стр. 83–92). Ниш: Филозофски факултет. **М63**
- **Марковић, В.** (2019). Алтернативно старање за децу мигранте/тражиоце азила без

пратње родитеља или старатеља у Србији, *Социјална политика*, бр. 3/2019: 47–64.

M52

- Исаков Бургунд, А., **Марковић, В.**, & Пенавић, С. П. (2020). Рефлексије студената социјалне политике и социјалног рада у периоду ванредног стања изазваног пандемијом Ковид-19 у Србији. *Годишњак Факултета политичких наука*, 14(24): 163-184. **M51**
- Жегарац, Н., Лончаревић, К., Перишић, Н., Исаков Бургунд, А., **Марковић, В.** (2022). *Заштита деце у миграцијама: Приступ заснован на правима*. Београд: Факултет политичких наука. **M42**
- Павловић, Д., **Марковић, В.**, & Пенавић Полић, С. (2022). Мапирање услуга јавног и цивилног сектора у заштити миграната и тражиоца азила током пандемије Ковид-19 у Републици Србији. *Годишњак Факултета политичких наука*, 27: 99–119. **M51**
- **Марковић, В.**, Јанковић, Д. (2022). Партиципација корисника у развоју услуга социјалне заштите у заједници. У З. Кубурић, А. Зотова, Љ. Тумура (ур.), *Индивидуалност и колективитет (човек и друштво) из перспективе интердисциплинарних истраживања*, (стр. 449–461). Београд: Центар за емпиријска истраживања религије. **M63**
- Исаков Бургунд, А., **Марковић, В.**, Жегарац, Н. (2022). Consultation with children on the move: Lessons learned in Creating a Child-Friendly Research Process. *Journal for the humanities and social sciences*, 24(1): 38–68. **M33**
- Исаков Бургунд, А., **Марковић, В.**, Пенавић Полић, С. (2022). Social Policy and Social Work Students' Reflections On Introduced Measures And Media Coverage During Covid-19 Pandemic. *Ljetopis socijalnog rada*, 29(3): 521–544. **M23**
- Жегарац, Н., Исаков Бургунд, А., **Марковић, В.**, Хусремовић, Ц., Тркуља, А. (2022). *Wherever we go, someone does us harm: Violence against refugee and migrant children arriving in Europe through the Balkans*. Београд: Save the Children NWB. **некласификовано**
- Жегарац, Н., **Марковић, В.**, Исаков Бургунд, А. (2023). *Насиље над децом на Балканској рути: Секуритизација изнад права детета*. У Б. Вранић, Н. Анђелковић (ур.), *Друштвена правда у посткомунистичким друштвима* (стр. 87–105). Београд: Удружење за политичке науке Србије. **M33**
- Исаков Бургунд, А., **Марковић, В.**, Нунес, Ц. (2022). Реперкусије о студијама изградње консензуса: пример консензуса о вештинама подршке породицама.

Годишњак Факултета политичких наука, 16(28): 111–130. **M51**

- **Марковић, В.**, Марчетић Радуновић, Г., Гачевић, Т. (2023). Ставови социјалних радника у Србији о перспективама развоја професије и унапређења положаја социјалних радника кроз струковна удружења. *Годишњак за социологију*, 19(30): 63–77. **M52**
- **Марковић, В.**, Павловић, Д., Пенавић Полић, С. (2023). Систем заштите особа у миграцијама током ванредног стања изазваног пандемијом Ковид-19 у Србији. *Годишњак Факултета политичких наука*, 17(30): 147–171. **M52**

Учествовала је на бројним националним и међународним научним конференцијама, као и на научним и стручним скуповима. Неки од њих су:

- Child Migration and Integration: Trends and Challenges. Презентован рад: Research With Migrant Children – Challenges and Opportunities in Working With Translators. (2.-4. јун, 2022., Универзитет у Љубљани, Правни факултет).
- Neuchâtel Graduate Conference of Migration and Mobility Studies у организацији Универзитета Neuchâtel, презентован рад: Protection of migrants and refugees during COVID 19 in Republic of Serbia (RS) – perspectives of social protection system professionals. (1.-2. јул, 2021., Универзитет Neuchâtel, Швајцарска, онлајн конференција).
- Children in Migration: Perspectives from South East Europe Conference, презентован рад: Response system for migrant children in Serbia. (17. април, 2021., Global Campus South East Europe, онлајн конференција)
- Joint World Conference on Social Work Education and Social Development – Promoting Human Relationships: Bridging the Future SWESD, презентован рад: ‘Consultation with children on the move – dilemmas on searching for the approach‘. (8.-11. новембар, 2020., Међународна организација школа социјалног рада IASSW, Римини, Италија, онлајн конференција).
- CESPASWON Regional Week, 2020. Презентован предлог истраживања докторске дисертације: Characteristics of child labour among unaccompanied and separated children migrants and refugees. (23.-26. новембар, 2020., Универзитет у Београду, СЕЕПУС, онлајн конференција).

На седници Наставно-научног већа Универзитета у Београду Факултета политичких наука од 10.6.2021. године усвојен је извештај о подобности теме докторске дисертације кандидаткиње. Веће научних области правно-економских наука Универзитета у

Београду дало је сагласност на предлог теме докторске дисертације на седници одржаној 13.7.2021. године.

Докторска дисертација МА Виолете Марковић "*Карактеристике дечјег рада код неприћене и раздвојене деце у Србији*" састоји се од 214 страна компјутерског слога и урађена је у складу са „Упутством о облику и садржају докторске дисертације која се брани на Универзитету у Београду“, које је донео Сенат Универзитета у Београду 13. новембра 2019. године. Дисертација је подељена у дванаест делова, чији је садржај образложен у наставку овог Извештаја. Дисертација садржи 12 прилога и 274 библиографске јединице, резиме на српском и енглеском језику, податке о комисији и биографију кандидаткиње. **Резиме** на српском и енглеском језику сходно прихваћеним академским стандардима у 350 речи излаже проблем, предмет и циљ истраживања, уз кључне речи (*дечији рад, неприћена и раздвојен адеца, миграције, систем заштите*). У резимеу је приказана је методологија истраживања, узорак и коришћени иснтрументи, као и главни налази истраживања. Дисертација је штампана на А4 формату, фонт је Times New Roman 12, проред основног текста 1 ред, а маргине 20 мм.

Дисертација је прошла проверу аутентичности у програму iThenticate путем Универзитетске библиотеке и портала ValTez 26.4.2024. године. Провера оригиналности докторске дисертације је показала да дисертација не садржи плагиране делове рада.

II

ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Предмет истраживања докторске дисертације Виолете Марковић су карактеристике дечјег рада код неприћене и раздвојене деце на путу од земље порекла до Републике Србије и у Србији у периоду од 2015. године до 2023. године. Злоупотреба дечјег рада представља једну од кључних области где се грубо крше права детета дефинисана међународним документима и домаћим законима. Процењује се да је 160 милиона деце у свету било изложено злоупотреби дечјег рада, од чега је 79 милиона деце било изложено опасном дечјем раду. У контексту миграција, нарочито ирегуларних и присилних, ризик да деца буду изложена угрожавајућем раду је велики, имајући у виду да мигрирање само по себи садржи све елементе који су иначе дефинисани као ризици да деца буду изложена овој врсти злоупотребе: сиромаштво, нередовно похађање

школе и ограничен приступ образовању, незапосленост родитеља итд. Истовремено, недостатак документације, дискриминација, изолација и ограничен приступ системима заштите додатно појачавају ризике да деца у миграцијама буду изложена дечјем раду. За децу која путују сама, карактеристике миграторних кретања могу бити фактор због којег се она често укључују у рад, попут непознавања локалног језика, недостатка мреже подршке, непознавања локалних правних норми, неједнаког приступа образовању и здравственој заштити уз њихову повећану вулнерабилност самим тим што су деца. Додатни изазов представља и недостатак докумената из земље порекла, услед чега деца не могу да користе нека права – нарочито право на образовање које је препознато као један од најзначајнијих фактора заштите деце од укључености у злоупотребу дечјег рада. Истраживање настоји да путем експлорације и анализе искуства са дечјим радом код непраћене и раздвојене деце, на њиховом путу од земље порекла до Србије и у Србији, утврди и анализира знања, искуства и интервенције актера на терену који су укључени у њихову заштиту. Испитивана је мотивација деце да се укључе на тржиште рада, гране привреде у којима су деца радила на путу, услови рада током ангажовања, фактори ризика да се укључе у рад, фактори ризика током радног ангажовања, последице укључености у дечји рад, фактори заштите, као и знања и искуства актера укључених у заштиту деце.

Циљ истраживања је утврђивање и систематизација карактеристика дечјег рада, укључујући и његове најгоре облике и искустава непраћене и раздвојене деце са системима заштите који имају мандате за заштиту деце од злоупотребе рада на њиховом путу од земље порекла до Републике Србије и у Србији.

III

ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР И ИСТРАЖИВАЧКА ПИТАЊА

Таком припреме нацрта истраживања кандидаткиња је поставила истраживачке хипотезе. **Општа хипотеза** гласи:

Непраћена и раздвојена деца на путу од земље порекла до Србије и у Србији изложена су раду у условима који су опасни по њихово здравље и благостање, чему доприносе системи заштите који не препознају потребе и перспективе деце у суочавању са ризицима, што омета обликовање ефикасних интервенција заштите.

Посебне хипотезе:

1. Непраћена и раздвојена деца показују значајан степен самосталности у процесу доношења одлуке да се укључе на тржиште рада на путу кроз процену добити и ризика укључивања у рад.
2. Перспектива непраћене и раздвојене деце о факторима ризика и заштите за укључивање на тржиште рада разликује се од перспективе професионалаца који делују у оквиру система заштите деце.
3. У суочавању са негативним последицама дечјег рада, непраћена и раздвојена деца се у већој мери ослањају на личне капацитете и неформалне системе заштите него на доступне формалне системе заштите.
4. Недовољна информисаност непраћене и раздвојене деце о доступним системима заштите од ЗДР доводи их у повећани ризик од експлоатације, онемогућава им да препознају ризике и потраже помоћ када раде у условима који угрожавају њихово благостање.
5. Недовољна информисаност актера заштите о правима деце из области дечјег рада, постојећим процедурама и искуствима рада непраћене и раздвојене деце на путу до Републике Србије и у Србији, за последицу има недовољно развијене интервенције заштите деце са искуством рада, нарочито његових најгорих облика.
6. Ставови актера заштите о дужини задржавања деце у Републици Србији и културолошким обрасцима земље порекла негативно утичу на процес препознавања деце која су у ризику од рада који је штетан за њихово благостање.

Овим истраживањем, кандидаткиња је одговорила на једно главно и седам специфичних истраживачких питања.

Главно истраживачко питање је:

Каква су искуства непраћене и раздвојене деце на тржишту рада и са системима социјалне заштите (институционалним, невладиним и неформалним) на њиховом путу од земље порекла до Републике Србије и у Србији?

Специфична истраживачка питања су:

1. У које радне активности и на који начин су непраћена и раздвојена деца најчешће укључена у рад на њиховом путу до Србије и у Србији?
2. Који су фактори ризика који доводе до укључивања непраћене и раздвојене деце у рад на њиховом путу до Србије и у Србији?
3. Који фактори могу заштитити непраћену и раздвојену децу од укључености и негативних последица дечјег рада?
4. На који начин непраћена и раздвојена деца доносе одлуку о начинима укључивања на тржиште рада?
5. Каква су искуства ове деце са системима заштите од ЗДР на путу до Србије и у Србији?
6. У којој мери су актери на терену који су укључени у заштиту деце у Републици Србији информисани о искуствима деце на тржишту рада и правима и постојећим процедурама за заштиту деце из ове области?
7. На који начин актери на терену укључени у заштиту деце у Републици Србији организују систем заштите непраћене и раздвојене деце која имају искуство рада на путу до Србије и у Србији?

Након приказаних резултата и дискусије организоване у односу на тематске целине, кандидаткиња је понудила одговор на постављене хипотезе, на основу којих се долази до одговора на општу хипотезу истраживања.

Прва посебна хипотеза: Непраћена и раздвојена деца показују значајан степен самосталности у процесу доношења одлуке да се укључе на тржиште рада на њиховом путу кроз процену добити и ризика од укључивања у рад. Деца поседују значајан степен самосталности у доношењу одлука за укључивање на тржиште рада. Упркос томе што се у доношењу одлуке ослањају на друге вршњаке и пријатеље у окружењу, или се пре доношења одлуке консултују са родитељима, финална одлука је њихова. Деца процењују и добити од рада кроз процену прихода које могу да остваре на одређеном послу и могућности задовољавања свакодневних потреба. Чини се да се код процене ризика примат даје другим ставкама, тј. перципираној одговорности према породици, па може да делује да процена ризика изостаје. Ово се огледа у томе да су деца, чак и кад су имала алтернативу да раде посао који је „мање опасан“ бирала да раде опасније послове ако ће им донети бржу зараду или ако је због околности у породици

неопходно да редовно и често шаљу новац родитељима.

Друга посебна хипотеза: Перспектива неприћене и раздвојене деце о факторима ризика и заштите за укључивање на тржиште рада разликује се од перспективе професионалаца. Иако су и професионалци и деца на сличан начин препознали ризике, осветљени су и ризици које професионалци нису наводили – попут тога да искуство на раду веома много зависи од понашања послодавца. Чини се да је ова околност доминирала у наративима деце, док је професионалци нису препознали. Што се тиче фактора заштите, гледишта се разликују у знатно већој мери. Професионалци нису препознали бројне протективне факторе, већ као једини заштитни фактор наводе помоћ система заштите и професионалаца. Деца, са друге стране, систем уопште не виде као могућност за заштиту, већ се искључиво ослањају на мреже које имају или граде унутар група са којима путују или које су већ неко време у земљи транзита и рада.

Трећа посебна хипотеза: У суочавању са негативним последицама дечјег рада, неприћена и раздвојена деца се више ослањају на личне капацитете и неформалне системе заштите него на доступне формалне системе заштите. Код све деце која су учествовала у истраживању превладава изразито неповерење у формалне системе заштите када им се деси нешто лоше на послу. У тим ситуацијама једину подршку препознају у мрежи вршњака и сународника или рођака уколико путују са њима. На ове мреже се ослањају и код тражења посла и суочавања са последицама које посао носи; онда када се повреде, сународници су ти који им обезбеђују лекове или им помажу да добију медицинску помоћ. Такође, деца се ослањају и на сопствене капацитете (истрајност, усмереност на циљеве, одговорност, способност, религиозност) у суочавању са психолошким последицама које носе негативна искуства на послу – осећај немоћи, безизлазности, незнања, деморалисаности, недостајања породице итд.

Четврта посебна хипотеза: Недовољна информисаност неприћене и раздвојене деце о доступним системима заштите од ЗДР доводи их у повећани ризик од експлоатације и онемогућава им да препознају ризике и потраже помоћ када раде у условима који угрожавају њихово благостање. Деца нису упозната са постојањем законских оквира који их штите од радне експлоатације и уређују њихово учешће на тржишту рада. Професионалци сматрају да деца често нису ни свесна ризика које неки послови могу да носе као и да ризике и насиље често умањују или нормализују, што је

додатно забрињавајуће, будући да се деца у процени ризика често ослањају једни на друге.

Пета посебна хипотеза: Недовољна информисаност актера на терену који су укључени у заштиту деце о правима деце у области дечјег рада, постојећим процедурама и искуствима рада непраћене и раздвојене деце на путу до Републике Србије и у Србији, за последицу има недовољно развијене интервенције заштите деце са искуством дечјег рада, нарочито његових најгорих облика. Налази упитника показују да професионалци врло високо процењују своје знање о злоупотреби дечјег рада, међутим у делу где је то знање тестирано, резултати указују да је оно мањкаво и непрецизно. И у интервјуима и фокус групама је уочено да професионалци не реагују на опасне и недозвољене послове за децу. Ово се објашњава чињеницом да се професионалци, у недостатку адекватних интервенција и у намери да уваже потребу деце да раде, често ослањају на искуства деце са послом на којем раде. Тако, ако је неки посао редовно и добро плаћен, а послодавац се понаша на добар начин према деци, тај се посао процењује као адекватан без обзира на то да ли се по типу може окарактерисати као опасан рад деце. Анкетно испитивање је показало висок ниво компетенција професионалаца у препознавању злоупотребе дечјег рада, док фокус групе и интервјуи показују да, када су у питању интервенције, изостаје реакција. Професионалци нису спремни да реагују када деца у миграцијама раде опасне послове, већ се евентуално активирају тек када посумњају да се ради о трговини људима.

Шеста посебна хипотеза: Ставови актера на терену укључених у заштиту непраћене и раздвојене деце о дужини задржавања деце у Републици Србији и културолошким обрасцима земље порекла негативно утичу на процес препознавања деце која су у ризику од рада који је штетан за њихово благостање. Резултати упитника указују да професионалци имају генерално негативан или неутралан став у погледу културних образаца који наглашавају да је дечји рад део обучавања деце за одрасли живот или је обавеза према породици. Такође, негативан став је утврђен и у погледу оправдавања злоупотребе дечјег рада због кратког задржавања деце у Србији. Резултати анкетног испитивања показују и одређене статистички значајне разлике између професионалаца у ове две области у погледу типа институције и региона у којем раде, те вероватно и професионалци који нису учествовали у овом истраживању, а раде са децом у миграцијама, у овим областима имају сличне ставове. Резултати фокус група и

упитника, међутим, указују да се често у пракси међу актерима може чути овакав став – да деца одлазе брзо и нема времена да се реагује или да у својим земљама порекла раде па је то њима нормално. Ове ставове додатно појачавају предрасуде о дечјем раду у Србији од којих доминира резон карактеристичан за накнадно тумачење и генерализовање искустава из сопственог детињства са позиције одраслих: и професионалци су током детињства радили и процењују да је то за њих било корисно, што доприноси њиховим амбивалентним ставовима и реаговањима. Овакви ставови могу да имају утицај на (не)реаговање у ситуацијама злоупотребе дечјег рада код непхраћене и раздвојене деце.

IV

КРАТАК ОПИС САДРЖАЈА ДИСЕРТАЦИЈЕ ПО ПОГЛАВЉИМА

У уводном делу кандидаткиња је прегледно представила проблем истраживања, као и одређења основних појмова које користи у раду (дечји рад, злоупотреба дечјег рада, лаки рад, достојанствен рад, најгори облици дечјег рада, непхраћена и раздвојена деца, приступ заснован на правима деце, резилијентност, агенсност, деца у миграцијама и деца у покрету) како би допринела јасноћи и недвосмислености.

У поглављу „Историја дечјег рада” представљено је како се рад деце посматрао кроз историју и како се од рада као ”очекиваног и пожељног” дошло до дефинисања оних послова који су угрожавајући за децу. Приказана је историја дечјег рада током индустријализације у оним земљама где је рад деце експлоатисан као део њиховог одрастања – у САД, Великој Британији, Белгији и на афричком континенту.

У делу „Развој система заштите деце од злоупотребе дечјег рада” приказан је процес преокрета у посматрању рада деце као и зачеци доношења норми којима се одређени облици рада деце забрањују и санкционишу. У овом делу представљена су најзначајнија међународна документа којима се дефинишу различити аспекти дечјег рада и злоупотребе дечјег рада, као и општи оквир за права деце.

У поглављу „Дечји рад – карактеристике и фактори утицаја на појаву злоупотребе дечјег рада” приказани су општи трендови учесталости злоупотребе дечјег рада у свету, глобални напредак у борби против злоупотребе дечјег рада, као и најчешћи фактори који доприносе овој појави. Представљени су индивидуални и породични фактори ризика, сиромаштво и приступ образовању, трговина децом, оружани сукоби,

као и ставови према раду деце и какав утицај имају на учесталост укључености деце у опасне радне активности. У овом поглављу је приказан и законодавни оквир и систем заштите деце од злоупотребе дечјег рада у Србији. Анализира се законодавни оквир који уређује ову област у нашој земљи као и систем социјалне и правне заштите за децу која су укључена у недозвољени рад.

У поглављу **„Теоријска објашњења миграција”** представљени су начини на које се процеси миграција објашњавају у литератури. У овом делу обухваћена су објашњења добровољних, присилних и ирегуларних миграција који у најширем смислу објашњавају процесе миграција заснованих на околностима и мотивацији за миграрањем. Посебно је објашњен и теоријски оквир фактора гурања и привлачења односно фактора који утичу да особе емигрирају и факторе који ”привлаче” особе ка одређеним земљама дестинације.

У делу **„Савремени трендови миграција у Европи”** приказују се општи подаци о бројевима особа у миграцијама током претходних 30 година са посебним освртом на трендове у претходних 10 година када је забележен масовни прилив миграната у Европу. У овом делу објашњени су системи заштите деце у миграцијама током пута, са нарочитим освртом на системе заштите непраћене и раздвојене деце у Србији. Описане су и анализиране улоге различитих система и институција унутар тих система као и механизми заштите који постоје за децу када путују сама.

У делу **„Интерсекција миграција и дечјег рада: преглед литературе”** представљени су подаци о раду деце у миграцијама до којих се дошло у два процеса прегледа литературе: интернет претрагом релевантних извора и систематским прегледом литературе спроведеном по посебно развијеном протоколу којим су анализирани научни чланци из пет научних база података. Претражено су базе података: 1) Psychology and Behavioral Science Collection data base; 2) APA PsychInfo; 3) Thesarus data baza PsychInfo; 4) Web of Science; 5) Scopus. Претрага је произвела резултате који су подељени у посебна поглавља и то: Врста миграција – интерна и међународна; Карактеристике дечјег рада у контексту миграција; Фактори ризика; Фактори заштите; Агенсност и заштита; Ментално здравље. На крају поглавља приказан је резиме прегледа литературе и резултата.

У поглављу „**Теоријски оквир истраживања**” приказане су теорије које из перспективе економије и друштвених наука објашњавају појаву дечјег рада, а које су узете као основа за ово истраживање. У поглављу је описан модел понуде и потражње дечјег рада уз појашњење обе стране једначине: и понуде и потражње. Надаље, ово поглавље описује приступ заснован на правима детета, која се заснива на парадигми да се права деце не могу укинути ни у каквим околностима, укључујући кризне ситуације и легалност њиховог боравка на одређеној територији. Приступ има три компоненте које су описане у овом поглављу: правну, теоријску и практичну. Објашњена су четири таласа развоја овог концепта са фокусом на два важна аспекта за ово истраживање: факторе ризика и факторе заштите. Посебно је приказана резилијентност деце која су укључена у рад уз решавање ”седам тензија”, а које је засновано на конструктивистичкој концептуализацији резилијентности. У овом поглављу описан је и концепт агенсности као способност самосталног деловања у свету постављањем сопствених циљева. Овај концепт је важан за децу у миграцијама јер је делом заслужан за изградњу њихове резилијентности и отпорности на тренутне недаће.

У делу „**Метод истраживања**” приказани су предмет и циљ истраживања, истраживачка питања и хипотетички оквир, дизајн истраживања, методе прикупљања и анализе података, узорак, ток истраживања и утисци истраживача. Истраживање је по типу примењено (апликативно), спроведено ради стицања нових знања и информација потребних за практичну примену. По циљу, истраживање је експлоративно јер је предмет истраживања недовољно истражен, дескриптивно, јер описује стање у вези са појавом дечјег рада, и експланаторно јер за циљ има објашњење релевантних фактора ризика и заштите. Истраживање користи примерен мешовити истраживачки метод. Подаци у истраживању прикупљени су на два начина – коришћењем упитника са професионалцима из социјалне заштите и помоћу фокус група и интервјуа са професионалцима и непраћеном и раздвојеном децом и младима. Приказани су и инструменти коришћени у прикупљању података: упитник, водич за фокус групе са децом са вињетама које су садржале конкретне примере рада деце, водич за фокус групе са професионалцима, као и водичи за интервјуе са децом и професионалцима. Приказан је узорак истраживања и начин узорковања, а финални узорак фокус група и интервјуа је обухватио 44 непраћене и раздвојене деце и 37 професионалаца. Узорак професионалаца у квантитативном делу истраживања обухватио је 103 испитаника. У овом поглављу су образложени поступци за поштовање етичких начела у

истраживању, рефлексивност истраживачице и допринос истраживања.

„Резултате истраживања” кандидаткиња је представила прво приказом резултата квантитативног дела истраживања које је спроведено коришћењем упитника који је дистрибуиран онлајн путем, где су испитаници били професионалци из различитих система заштите непраћене и раздвојене деце. У овом делу приказани су резултати по следећим поднасловима: Демографске карактеристике испитаника, Самопроцена знања професионалаца о дечјем раду, Фактори који доприносе знању за превенцију и интервенисање у области злоупотребе дечјег рада, Околности на радном месту који доприносе спречености да се препозна и интервенише у области злоупотребе дечјег рада, Тренинзи и обуке, Ставови о деци у миграцијама и дечјем раду и Знања о дечјем раду. Налази фокус група и интервјуа приказани су према темама које су се искристалисале обрадом података. Приказане су следеће теме: Учесталост дечјег рада, Родитељска очекивања, Културни обрасци везани за рад деце, Карактеристике дечјег рада, Услови рада, Фактори ризика за укључивање у рад, Фактори заштите, Агенсност, Интервенције система заштите, Савети за децу од деце.

“Дискусија” је организована сходно темама које су произишле из истраживачких питања и добијених налаза. Посебно су у овом делу анализирани и тумачени следеће теме: Учесталост дечјег рада; Карактеристике рада деце, Услови рада непраћене и раздвојене деце, Родитељска очекивања од непраћене и раздвојене деце које се може сумирати у синтагми ”деца на задатку”, Културни обрасци, Резилијентност непраћене и раздвојене деце и Интервенције система. На крају овог поглавља су презентовани и интерпретирани одговори на постављен хипотетички оквир.

Након приказане дискусије, следи поглавље **„Ограничења истраживања”** које прати поглавље **„Закључци и препоруке истраживања”** у којем су приказане и формулисане препоруке за унапређење политика и пракси које се односе на заштиту непраћене и раздвојене деце од злоупотребе дечјег рада, као и препоруке за будућа истраживања. Након овог дела, кандидаткиња наводи коришћену литературу на српском и енглеском језику која обухвата: претходна истраживања сличне тематике; евиденцијске документе релевантних институција и организација; правне документе. Избор литературе, заснован на најновијим научним изворима, указује на компетентно бављење овом темом. У делу **”Прилози”** налазе се инструменти коришћени приликом истраживања, сагласности за учешће у истраживању, мапе и табеле, након чега следи

биографија кандидаткиње.

V

ОСТВАРЕНИ РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС

Докторска дисертација "*Карактеристике дечијег рада код непраћене и раздвојене деце у Србији*" представља оригиналан, научно утемељен рад Виолете Марковић у области теорије и методологије социјалног рада. Иако је тема рада деце у миграцијама истраживана (што је приказано у прегледу литературе) кандидаткиња је овој теми приступила из перспективе деца у покрету и то најчешће присиљена да мигрирају уз ограничена финансијска средства, која уз констелацију других фактора (родитељских очекивања, политика миграција земаља кроз које транзитирају и др) стављају децу у ситуацију да су принуђена да раде на илегалном тржишту рада без имало или уз врло мало заштите од експлоатације и негативних искустава.

Допринос рада огледа се и у научном и у практичном смислу. На основу резултата, ова дисертација доприноси унапређењу науке у:

- Систематизацији досадашњих научних сазнања из дечијег рада и злоупотребе дечијег рада у миграцијама;
- Откривању присутности и карактеристикама рада непраћене и раздвојене деце у миграцијама која Западно балканском рутом путују преко Републике Србије;
- Разумевању разлике између перспективе деце и перспективе професионалаца о раду деце у миграцијама који су укључени у њихову заштиту.
- Објашњењу агенсности и резилијентности деце у миграцијама.
- Објашњењу начина на који европске политике миграција и политике националних земаља транзита додатно гурају децу у опасан, па и у најгоре облике дечијег рада, чиме омогућавају грубу злоупотребу рада деце и онеспособљавају постављене механизме заштите деце.

Резултати докторске дисертације дају нове увиде о испитиваној појави, јер је утврђено да значајан удео непраћене и раздвојене деце изложен раду на мигрантском путу од

земаља порекла (најчешће Авганистана) до Србије, те да су многа изложена најгорим облицима дечјег рада – и то опасном раду и раду који подразумева вршење кривичних дела везаних за кријумчарење људи и дистрибуцију прихоактивних супстанци. Деца која путују западнобалканском рутом преко Србије убичајено раде на опасним машинама, у опасним околностима и у опасним делатностима које са собом носе потенцијалне ризике и стварне неповољне последице по здравље, морал и благостање деце. Деца такође показују агенсност што се види у демонстрираној контроли приликом избора посла и одлуку да прекину са послом онда када превазилази њихове могућности за трпљење неадекватних услова. Резилијентност деце карактерише мотивисаност да се укључе у рад и покажу способност за зарађивање, а та мотивација је уско везана за одговорност према породици. Њихов “успех” је добит којом испуњавању ту одговорност, уз позитивне ефекте рада за себе – стицање вештина за будућност, нова знања и способности. У контексту рада деце, изразито важну негативну улогу имају европске политике миграција, али и политике националних земаља транзита: постојеће политике додатно гурају децу у опасан рад отежавањем или чешће онемогућавањем легалног запослења, што отвара пут послодавцима да грубо злоупотребљавају рад деце.

Истраживање искустава дечјег рада непраћене и раздвојене деце као и знања и искуства професионалаца у Србији на њиховом путу доприноси научном корпусу знања из ове области, јер допуњује постојеће истраживачке податке и знања о врстама послова које деца раде, условима у којима их обављају, факторима ризика и заштите и односима са системима подршке. Такође, спровођење истраживања са децом надограђује постојеће научно сазнање о техникама које се користе у раду са децом у истраживањима, као и карактеристикама рада са посебно вулнерабилном децом из избегличке и мигрантске популације. Ова деца иначе имају карактеристике „скривене популације“ до које је тешко допрети, пошто их постојеће политике и механизми заштите потискују у „сиву“ или чак „црну“ зону препознавања и идентификовања. Научни значај овог истраживања је и у аналитичкој дескрипцији и научном објашњењу које доприноси научном фонду и продубљивању сазнања о искуствима непраћене и раздвојене деце на путу од земље порекла до Србије и у Србији, факторима ризика за укључивање у рад, протективним факторима који их штите од укључивања као и перспективи и искуствима професионалаца који раде на заштити ове деце у Србији.

Практични значај истраживања је у формирању препорука за унапређење заштите непраћене и раздвојене деце у ризику од укључивања у дечји рад. Резултати могу да буду корисни за развијање модела заштите заснованог на перспективи деце као и на добрим праксама и искуствима професионалаца у Србији и шире, на Балканској рути. Надаље, резултати могу омогућити да се осмисли и иновира систем интервенција у бројним земљама транзита, тако да буде прилагођен перцепцији и потребама деце, јача њихове личне и подстиче срединске резилијенце и факторе заштите. Резултат истраживања је и формирање листе индикатора за препознавање непраћене и раздвојене деце која су у ризику од укључивања у дечји рад. У изради ових индикатора кандидаткиња се ослањала на постојеће индикаторе дечјег рада, а из истраживања су деривирани индикатори специфични за непраћену и раздвојену децу у контексту миграција, на основу приступа деци заснованог на правима. Имајући у виду да недостају истраживања која утврђују степен знања и компетенција професионалаца да препознају дечји рад и организују систем заштите, истраживањем су се осветлили и ови аспекти. Пошто у литератури доминирају истраживања која дечји рад повезују са трговином људима, имајући у виду ризике којима су изложена непраћена и раздвојена деца у односу на децу која путују у пратњи, ово истраживање је анализирано и разлике између ова два концепта, како из перспективе деце тако и из перспективе професионалаца у Србији.

VI

ЗАКЉУЧАК

Увидом у евиденцију Универзитета у Београду – Факултета политичких наука и Универзитетске библиотеке, Комисија је утврдила да до сада на универзитету није брањена докторска дисертација која се бави радом деце и злоупотребом дечијег рада у околностима миграција. Ради се заправо о теми која до сада, према сазнањима чланова Комисије, није третирана на начин на који се определила кандидаткиња ни у међународним оквирима.

Стручне и научне компетенције кандидаткиње, континуирано усавршавање у делатности социјалне заштите деце без родитељског старања, и посебно у мултидисциплинарној области заштите деце у миграцијама, потом научни и стручни радови које је објавила, учешће у међународним истраживачким и развојним

пројектима, као и на стручним и научним скуповима представљају основ за закључак о њеној компетентности за кредибилно бављење овом темом. На формулацију предмета докторске дисертације утицала су њена искуства из праксе у непосредној микро, мезо и макро пракси социјалног рада са непхраћеном и раздвојеном децом у Србији и региону Западног Балкана, као и претходна истраживачка искуства у овом пољу.

Комисија је сагласна да је докторандкиња користила погодан теоријски оквир, прикладан методолошки приступ и развила релевантне истраживачке алатке за прикупљање емпиријске грађе; организовала и на стручан, научно објективан и етички начин спровела теренско истраживање, упркос изазовима услед флукуације у мигрантским токовима у Републици Србији и оштрих заокрета у званичним политикама и праксама према организовању прихвата и пружања услуга деци у миграцијама током 2022 – 2023. године; извела компетентну квалитативну анализу података, научно и стручно дискутовала добијене резултате и извукла аргументоване закључке које је представила у прегледном тексту у формату докторског рада. Имајући у виду комплексност предмета истраживања, добијене резултате и њихово научно тумачење којим је одговорено на постављена истраживачка питања као и научне и друштвене импликације резултата истраживања, Комисија констатује да се ради о значајној, савременој и високо квалитетној докторској дисертацији, чији налази доприносе укупном научном знању у области друштвених и политичких наука, а посебно у области социјалног рада.

Кандидаткиња Виолета Марковић је на иновативан начин приступила проучавању предмета истраживања, са становишта права детета и уз поређење перспективе деце и професионалаца задужених за њихову заштиту. Приступ предмету истраживања у овој дисертацији је сложен и промишљен, методолошки меродаван и заснован на најновијим научним изворима о датој теми на српском и на енглеском језику.

Дисертација МА Виолета Марковић урађена је у складу са одобреном пријавом, испуњава методолошке стандарде научног докторског рада, кандидаткиња је компетентно применила изабране методе истраживања, а на основу добијених података аргументовано је донела закључке и препоруке из истраживања. Такође, дисертација представља оригинално и самостално научно дело, са темом која има посебно изражену научну и практичну актуелност и значај и за област социјалног рада, односно заштите деце и у међународним оквирима и у Републици Србији.

На основу свега наведеног, Комисија предлаже Наставно-научном већу Универзитета у Београду – Факултета политичких наука, да усвоји реферат о завршеној докторској дисертацији кандидаткиње МА Виолете Марковић "***Карактеристике децјег рада код непраћене и раздвојене деце у Србији***", јер сматра да је подобан за јавну одбрану, и формира Комисију за јавну одбрану у истом саставу пред којом ће се обавити јавна одбрана.

Београд, 17. 05.2024. године

Комисија

проф. др Наталија Перишић

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

проф. др Слободан Цвејић

Универзитет у Београду – Филозофски факултет

проф. др Анита Бургунд Исаков

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука
